

Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande, Formas
The Swedish Research Council for Environment, Agricultural Sciences and Spatial Planning

Kunskap om landsbygdens utveckling

En forskningsstrategi

Stockholm 2006-11-29

Förord

Forskningsrådet Formas, Kungl. Skogs- och jordbruksakademien (KSLA), Nordic Centre for Spatial Development (Nordregio) och Institutet för Framtidsstudier organiserade hösten 2002 en konferens kring ”De glesa strukturerna i den globala ekonomin – kunskapsläge och forskningsbehov” där internationella och svenska forskare, belyste forskningsbehov och forskningsstrategier för att bygga upp en svensk landsbygds- och glesbygdsforskning. 2004 fick Formas regeringsuppdraget att senast den 30 november 2006 i samråd med finansiärer, utövare och avnämare samt med Kommittén om en strategi för hållbarlandsbygdsutveckling (Jo 2004:5) utarbeta den nationella forskningsstrategi för forskning om landsbygdsutveckling som presenteras i denna rapport.

I arbetet med forskningsstrategin har Formas och Landsbygdskommittén haft ett nära samarbete. Vi arrangerade tillsammans med KSLA en forskarkonferens tidigt år 2006 på temat ”Forskning för en hållbar landsbygdsutveckling”. Diskussionen kretsade kring frågor som Näringsliv och entreprenörskap på landsbygden, Demokrati, ansvar och helhetssyn, Natur kultur och miljö samt Kommersiell och offentlig service. Diskussionen gav vid handen att landsbygdsutvecklingen skiljer sig markant mellan olika delar av landsbygden. Utvecklingen i stadsnära landsbygd är positiv, och där kan ifrågasättas om det behövs stöd i en särskild landsbygdspolitik. I mer avlägsna bygder är situationen helt annorlunda. Politiken måste där försöka kompensera brister i tillgänglighet och service. Forskarna slog också fast att landsbygdsutvecklingen även är viktig för tätorternas invånare.

Konferensdiskussionen kretsade också kring den lokala ekonomins betydelse. Att skaffa kunskap och dataunderlag för att mäta och bedöma lokal utveckling också i andra termer än ekonomiska är viktigt. Lokal ekonomisk utveckling behöver nödvändigtvis inte leda till utveckling på andra områden, men lokal kapitalförsörjning framhölls som centralt. Forskarna diskuterade också förvaltningen av naturresurser. Dagens landsbygd är en komplex boendemiljö som samhällsplanerare och kommunala planarkitekter inte riktigt vet hur man skall hantera. Det verkar som om man överlämnar den till skogs- och jordbrukssektorn. Ett annat viktigt område lyftes tydligt fram – entreprenörskapet som en viktig strategi i landsbygdsutvecklingen. Många av dessa frågeställningar återfinns i den nu presenterade forskningsstrategi för hållbar landsbygdsutveckling.

Formas och Landsbygdskommittén gav våren 2006 i uppdrag till forskarna Erik Westholm och Cecilia Waldenström att arbeta fram ett underlag till strategin för vilket vi uttrycker vår uppskattning. Underlaget har också presenterats och diskuterats vid möten med finansiärer och avnämare under året. Det slutliga förslaget har emellertid utarbetats inom Formas kansli och beslutats av Formas forskarråd vid sammanträdet 16 november 2006.

Sture Blomgren, tf Generaldirektör, Formas

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	7
Ett splittrat forskningsfält	7
Förslag	7
Inledning	10
Uppdraget	10
Genomförandet	10
Kunskap om landsbygdens utveckling	11
Begreppet landsbygd	11
Landsbygden som vetenskapligt fält	12
Landbygdsvetenskapen idag	14
Centrala frågor – en tematisk indelning	16
1. Den fysiska miljön: naturresurser och landskap i produktion och förvaltning	16
2. Demografiska utmaningar	18
3. Ekonomisk utveckling	19
4. Lokal utveckling	21
5. Politik för landsbygd	23
6. Den nya ruraliteten	24
Strategiska överväganden	27
Insatser som tar fasta på sambanden mellan forskning, utveckling och utbildning.	28
Internationell utblick	29
Förslag	30

Sammanfattning

Forskningsrådet Formas har i sitt regleringsbrev 2005 fått i uppdrag att senast den 30 november 2006 i samråd med finansiärer, utövare och avnämare samt med Kommittén om en strategi för hållbar landsbygdsutveckling (Jo 2004:05) utarbeta en nationell forskningsstrategi för forskning om landsbygdsutveckling.

Formas och Landsbygdskommittén i arrangerade tillsammans med KSLA tidigt år 2006 en forskarkonferens på temat ”Forskning för en hållbar landsbygdsutveckling”. Vi gav våren 2006 i uppdrag till forskarna Erik Westholm och Cecilia Waldenström att arbeta fram ett underlag till strategin. Underlaget har också presenterats och diskuterats vid möten med finansiärer och avnämare under året. Det slutliga förslaget har emellertid utarbetats inom Formas kansli och beslutats av Formas forskarråd vid dess sammanträde 16 november 2006.

Ett splittrat forskningsfält

Landsbygdsforskningen upplevs som en tunn och splittrad genre, ett forskningsfält som ännu inte riktigt hittat sina former. Det saknas en nödvändig kontinuitet för att bygga upp ett internationellt starkt forskningsfält. Den strategi för att stärka svensk landsbygdsforskning som Formas nu presenterar är ett försök att skapa en plattform för en mer långsiktig kapacitetsuppbyggnad av forskning om landsbygdens kulturella, sociala, ekonomiska och ekologiska förhållanden.

Målet är att svenska forskare ska ta en mer aktiv plats i detta internationellt sett viktiga forskningsfält med ett större deltagande i konferenser, forskningsprojekt och tidskriftspublicering.

Förslag

1. Tematisk strategisk satsning

Satsningen bör bestå av flera projekt som spänner över flera discipliner något som sannolikt fodrar att flera olika institutioner samverkar.

Satsningen:

- ska kunna omfatta såväl disciplinära som ämnesövergripande projekt
- bör omfatta projekt av grundforskningskaraktär såväl som handlings- och utvecklingsinriktade forskningsprojekt
- ska garantera en metodisk mångsidighet i forskningen
- bör ha en internationell, och gärna en nordisk, anknytning
- bör medverka till kompetensuppbyggnad till exempel genom forskarutbildning och forskares medverkan i grundutbildning
- ska kunna omfatta doktorander och forskarskolor för att kunna generera en framtida generation av forskare med nätverk och forskning inom området

En strategisk satsning skulle kunna fokusera något av temana *Den fysiska miljön, Lokal utveckling* och *Den nya ruraliteten*.

2. EU:s strukturfonder

Inom ramen för EU:s strukturfonder finns goda möjligheter för forskare att delta. Dessa möjligheter bör på ett mera systematiskt sätt än tidigare tas till vara.

3. Infrastrukturella åtgärder för uppbyggnad av forskningsfältet

För att bygga upp och konsolidera landsbygdsutveckling som forskningsfält i Sverige, ta vara på den forskning som redan finns och stödja relationerna till det omgivande samhället behövs särskilda åtgärder:

– *Ett nationellt nätverk*

Formas ser behov av ett nätverk för utbyte och samverkan mellan forskare. Tanken är att ett nätverk etableras som bygger på projekten i den strategiska satsningen, men som även är öppet för andra forskare. Att medverka i nätverket är alltså något som bör höras till uppgifterna inom respektive program. Viktiga uppgifter blir till exempel konferenser, state-of-the-art rapporter över skilda områden och att man aktivt verkar för att främja internationaliseringen av området. Forskningsresultat måste kommuniceras både inom forskarvärlden och med det omgivande samhället.

Ett sådant nätverk skulle exempelvis kunna samverka med de nätverk som skapas utifrån EU:s landsbygdsprogram.

– *En årlig konferens*

En årlig konferens om landsbygdsforskning med fokus på nordliga och europeiska förhållanden bör arrangeras. Detta blir grunden för det nätverkande och utbyte mellan forskare som vi anser behövs för att stärka fältet över tid.

4. Internationalisering

Det behövs medel för att stärka det internationella utbytet. Det gäller till exempel finansiering av post doktoral tjänster dels för att ge unga forskare från andra länder möjligheter till forskning i Sverige och dels för att de som doktorerat i Sverige ska kunna forska utomlands. Möjligheten att knyta utländska forskare till svenska forskningsmiljöer är också viktig för att stödja utbytet med ledande internationella forskarmiljöer. Sådana möjligheter finns redan inom ramen för Formas ordinarie utlysningar.

5. Projektstöd

Det är viktigt att både satsa på breda och tvärvetenskapliga program och på enstaka forskare som arbetar mer eller mindre ensamma. Projektstöd till landsbygdsforskning kan hantera frågor som uppstår under den strategiska satsningens gång och enstaka forskares initiativ. Detta hanteras inom ramen för Formas årliga stora utlysning.

Inledning

Uppdraget

Forskningsrådet Formas har i sitt regleringsbrev 2005 fått i uppdrag att senast den 30 november 2006 i samråd med finansiärer, utövare och avnämare samt med Kommittén om en strategi för hållbar landsbygdsutveckling (Jo 2004:05) utarbeta en nationell forskningsstrategi för forskning om landsbygdsutveckling.

Genomförandet

Formas och Landsbygdskommittén arrangerade tillsammans med KSLA tidigt år 2006 en forskarkonferens på temat ”Forskning för en hållbar landsbygdsutveckling”. Vi gav våren 2006 i uppdrag till forskarna Erik Westholm och Cecilia Waldenström att arbeta fram ett underlag till strategin. Underlaget har också presenterats och diskuterats vid möten med finansiärer och avnämare under året. Det slutliga förslaget har emellertid utarbetats inom Formas kansli och beslutats av Formas forskarråd vid dess sammanträde 16 november 2006.

Kunskap om landsbygdens utveckling

Under den senaste tioårsperioden har det gjorts flera försök att stärka den svenska landsbygdsforskningen. Det har skett bland annat genom state-of-the-art-konferenser och genomförandet av forskningsöversikter. Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA), liksom Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) har varit pådrivande och därutöver har en mängd olika institut och högskoleinstitutioner engagerats. Det faktum att så många olika institutioner har varit aktiva visar att landsbygdens förhållanden och utveckling knyter an till vetenskapernas hela bredd.

Om det finns någon gemensam nämnare för dessa forskningssynteser och konferenser så är det att landsbygdsforskningen upplevs som en tunn och splittrad genre, ett forskningsfält som inte riktigt funnit sina former. Det saknas en nödvändig kontinuitet för att bygga upp ett internationellt starkt forskningsfält. Den strategi för att stärka svensk landsbygdsforskning som Formas nu presenterar är ett försök att skapa en plattform för en mer långsiktig kapacitetsuppbyggnad av forskning om landsbygdens kulturella, sociala, ekonomiska och ekologiska förhållanden.

Målet är att svenska forskare ska ta en mer aktiv plats i detta internationellt sett viktiga forskningsfält med ett större deltagande i konferenser, forskningsprojekt och tidskriftspublicering. Det är en utveckling som ligger väl i linje med den svenska forskningspolitiken, till exempel formulerad i *“Forskning för ett bättre liv”* (Prop. 2004/05:80). Samtidigt är det viktigt att svensk landsbygdsforskning kan producera en kunskapsgrund för beslutsfattare och andra aktörer i Sverige

Begreppet landsbygd

Själva begreppet landsbygd är en grov sammanklumpning av en stor variation av miljöer och aktiviteter. En forskningsstrategi måste kunna hantera den rikedom och diversitet som ligger i begreppet och i Sverige finns det heller ingen enhetlig operativ definition av begreppet landsbygd. Landsbygden är ju en empirisk kategori där generella sociala, ekonomiska och ekologiska processer får sitt specifika utfall.

I forskningen definierar man landsbygd på det sätt som bäst lämpar sig för den aktuella forskningsfrågan. Ibland är det viktigt att inkludera tätorter upp till någon viss storlek, ibland är man intresserad av att kunna skilja ut den verkligt perifera glesbygden. Modern statistik som är baserad på individer och hushåll ger möjligheter att variera avgränsningar och kriterier. Geografiska informationssystem (GIS) ger möjligheter till ett mer flexibelt förhållande till det rumsliga. Både i verkliga livet och inom forskningen går utvecklingen mot en mer flexibel uppfattning om rummet och i forskningen behöver man kunna variera skala och perspektiv. En gemensam definition av begreppet landsbygd skulle begränsa synfältet.

Landsbygden som vetenskapligt fält

Vad finns det då för skäl att se landsbygdens förhållanden som ett särskilt kunskapsområde? Är det inte ett sätt att upprätthålla en föråldrad dikotomi indelning mellan stad och land? Det finns goda belägg för att landsbygd och stad blir alltmer lika i social och ekonomisk bemärkelse. Det dagliga utbyte som sker genom media, migration och daglig rörlighet väver samman land och stad. Fler och fler människor kommer att dela sin tid mellan urbana och rurala miljöer. Förändringar av arbetsmarknader, människors rörlighet, dubbelt boende, kulturella influenser, service, könsroller, hälsofrågor, utbildnings- och FoU-systemet etc. är inte landsbygdsspecifika processer utan bör studeras i sitt generella sammanhang inom de samhällsvetenskapliga disciplinerna. Men om landsbygden på viktiga punkter är en annorlunda miljö så är det rimligt att särskilja den och undersöka det specifika utfallet också av generella processer. Landsbygdsforskningen är i så fall analog med urbanforskningens bidrag till att förstå stadsregionerna.

Formas menar att det finns en sådan *landsbygdens särskildhet*, några förhållanden som gör det meningsfullt att behandla landsbygden som en specifik kategori i forskning och i politik och planering. Det ena är den fysiska miljön som är präglad av det brukade landskapet, den infrastruktur och de institutioner och sociala relationer som hänger samman med sättet att använda detta landskap. Det andra är glesheten som ger speciella förutsättningar åt nästan all mänsklig aktivitet.

Låt oss börja med *det fysiska landskapet*, det vill säga, det brukade landskapet/den byggda miljön/naturresurserna. Det vi kallar landsbygd är resultatet av hur mänsklig aktivitet organiseras i detta landskap. De areella näringarna är näringsfång som samtidigt har ett uppdrag att långsiktigt förvalta naturresurser. Produktionen av föda och fibrer sker i en miljö som också är livsmiljön för cirka två miljoner svenskar. Globala och långsiktiga miljövärden måste hanteras och krav på resurshushållning länkas samman med lokala och kortsiktiga behov. Under många decennier har försörjningen i de traditionella areella näringarna minskat. Men naturresurserna i vid bemärkelse är även fortsättningsvis grunden för all social och ekonomisk aktivitet på landsbygden.

Den andra komponenten i landsbygdens särskildhet är de *glesa strukturerna*. Gleshet måste förstås som ett relativt begrepp. Glesheten är viktig därför att större avstånd och sämre tillgänglighet påverkar i princip all mänsklig aktivitet; sociala relationer, näringsliv, demografi etc. I grunden handlar det om att det lokala befolkningsunderlaget för olika aktiviteter är litet och att kostnader för att organisera olika funktioner i samhället är större i en gles miljö. Gles befolkning, och utspridda produktionsresurser ger svårigheter att upprätthålla kommersiell och offentlig service. Glesheten ger också generellt sätt sämre tillgång till infrastruktur på grund av höga fasta investeringskostnader som ska delas på få hushåll. Gleshet kan emellertid också vara en tillgång; till exempel inom upplevelseindustrin eller vid lokalisering av rymdforskning och biltestning. Den digitala teknikens genomslag kan komma att förändra

gleshetens problem på ett grundläggande sätt. Vissa tillgänglighetsproblem kan komma att försvinna eller övergå i en annan dimension när alltfler mänskliga interaktioner kan ske mer oberoende av geografiska avstånd. Vi kanske kan tala om ”frikoppling” av de traditionella lokaliseringsfaktorerna.

Behovet av att identifiera och särskilt stödja landsbygdsvetenskap har också att göra med att landsbygdens sociala och ekonomiska strukturer ofta uppfattas som problem i samhällsbyggandet. Den fortgående urbaniseringen för med sig en gradvis förstärkning av urbana perspektiv. Kunskapen om människans livsvillkor i urbana miljöer tenderar att bli normerande medan landsbygden blir en slags restprodukt vars möjligheter och långsiktiga resurser inte tas tillvara. Det finns starka motiv för att i stället se landsbygden som en *livsavgörande miljö* i många bemärkelser. Behovet av en produktiv och uthållig landsbygd kommer sannolikt att växa – men i ett ovisst tidsperspektiv.

Ytterligare en aspekt på landsbygden som forskningsfält är dess internationella ställning. I de flesta EU-länder är detta ett betydande forskningsområde, och det finns särskilda delprogram för landsbygdsvetenskap inom EU:s ramprogram etc. Inom ramen för EU:s strukturfonder (Mål 1 – 3, Leader+ och Interreg) finns också goda möjligheter till forskning. Sverige har ett påtagligt lågt deltagande i dessa sammanhang och därför också få forskare som publicerar sig internationellt inom fältet. Det kan ha flera orsaker. Delvis är det en återspeglning av att landsbygd och landsbygdspolitik har en större tyngd i många andra länder. Mycket pekar på att landsbygdspolitik kommer att vara ett viktigt politikområde inom EU åtminstone under de kommande tio - femton åren. Därför finns det skäl att tro på en fortsatt god kunskapsutveckling när det gäller landsbygdens sociala, ekonomiska och ekologiska förändring i Europa. I den bör Sverige delta av flera skäl. Utan sådan kunskapsutveckling kan Sverige inte bidra till EU-politikens utformning och anpassning till förhållandena på de svenska landsbygderna. Forskning om landsbygdens villkor bidrar dessutom till den generella förståelsen av samhället.

Avslutningsvis, när det gäller motiven för landsbygdsvetenskapen, så är landsbygden en levande kategori i många människors medvetande. Den återskapas som en del av vår identitet oberoende av om forskningen bidrar till den eller inte. Det är också ett skäl för forskare att ägna sig åt den.

Formas slutsats är att det finns motiv för att stärka svensk landsbygdsvetenskap. I ett sådant arbete är det viktigt att landsbygden hanteras som en del av den vetenskapliga teoriutvecklingen, det vill säga att den kan leva inom universitet, högskolor och forskningsinstitut. Ett problem är att den i dessa miljöer ofta fallit bort och att de som sysslar specifikt med landsbygden har levt som isolerade öar inom sina ämnen. En landsbygdsvetenskapsstrategi måste alltså kunna hantera både närheten till disciplinerna och skapa relationer över disciplingränserna mellan dem som sysslar med landsbygdens specifika förhållanden. Detta behöver vi förhålla oss till när vi senare kommer till förslag om hur landsbygdsvetenskapen bäst kan främjas.

Landbygdsforskningen idag

Ett sätt att dela in landsbygdsforskningen är utifrån olika kunskapsintressen. Grovt sett kan vi säga att det finns en forskning som syftar till att förstå och beskriva förändring på landsbygden som en del av en generell kunskapsbildning inom vetenskaperna. En annan inriktning är forskning som arbetar mer handlingsinriktat och intervenerande och med större krav på relevans visavi näringarnas aktörer och myndigheter. Ofta har den syftet att direkt förbättra förhållandena på landsbygden eller effektiviteten i olika insatser etc. Dessa båda ansatser kan finnas inom en och samma ämnessfär, och det finns forskare som arbetat med båda ansatserna. Ytterligare en metodmässig indelningsgrund är studiernas tidsperspektiv, det vill säga i vilken mån de är longitudinella, bygger på tidsserier och historiska analyser, på analyser och resonemang om framtidsutsikter eller på kortare tidsperspektiv.

Den forskning som syftar till att förstå landsbygdens förhållanden snarare än att skapa dem har främst utvecklats som ett empiriskt fält inom samhällsvetenskaperna. Dessa studier färgas av teorier och metoder inom respektive ämnen. En del av denna forskning undersöker verkligt lokala förhållanden och har individ/hushåll, by eller bygd som sitt forskningsobjekt. Här finns en mängd studier av antropologer, etnologer, geografer, historiker osv. En annan gren av denna forskning är mer makroinriktad, kvantitativ och ibland modellbyggande. Kommuner, arbetsmarknader, regioner är några begrepp som knyter den till en högre geografisk skalnivå. Här blir gränsen otydlig mellan landsbygdsforskningen och dess kusin regionforskningen, och här finns det bryggor också till urbanforskning.

Mycket av denna forskning faller inom vad som ofta kallas ”nyfikenhetsforskning” det vill säga den växer fram som en följd av strävan efter djupare förståelse snarare än direkta behov hos landsbygdens aktörer. Det är i första hand inom denna sfär som det kan utvecklas en kritisk samhällsforskning. Det hindrar inte att också denna forskning har samhällsrelevans och upplevs som nyttig av praktiker.

Den mer handlingsinriktade ansatsen kan spåras tillbaka till kunskapsbehovet inom primärnäringsarna där forskning och utbildning har sitt uppenbara syfte att hjälpa näringarna att utvecklas. Den handlingsinriktade forskningen har ofta nära relationer till näringarnas institutioner och till andra samhällsaktörer med engagemang för landsbygdens frågor och välfärd. Inom samhällsvetenskaperna har denna forskning metodmässigt ofta varit partecipatorisk, inriktad på fallstudier och mer eller mindre intervenerande. Under senare år har den handlingsinriktade forskningen fått en bredare och tydligare plattform genom att statliga verk tillgodoser sitt kunskapsbehov genom att beställa forskning och därvid ställa stora krav på relevans. På så vis har den kommit att omfatta naturresurs- och ekosystemfrågor liksom forskning om till exempel friluftsliv eller entreprenörskap.

En del av den mer nyttoinriktade landsbygdsforskningen utförs i utvärderingar av landsbygdspolitiska insatser. Forskningsinstitut och verk, som till exempel Institutet för tillväxtpolitiska studier (IPTS), Verket för näringslivsutveckling (NUTEK) och

Livsmedelsekonomiska institutet (SLI), bygger oftast på kvantitativa, statistiska metoder och ekonomiska analyser. Andra utvärderingar tenderar att kombinera fallstudier med målstyrda utvärderingsansatser av utfallet i termer av givna indikatorer, vilket gör att generaliserbarheten och bidraget till forskningen blir begränsade.

Centrala frågor – en tematisk indelning

I det följande avsnittet betraktas landsbygdsforskningen med en tematisk indelning. Formas har försökt att identifiera landsbygdens ”stora” frågor och centrala forskningsområden. De olika temana ska inte uppfattas vart och ett för sig; de hänger intimt samman och kan ses som olika sätt att se på samma verklighet. Skrivningen är gjord som ett försök att måla upp forskningsfältet utan att närmare gå in på enskilda projekt/miljöer/personer etc. Det har också varit en ambition att inte etikettera, och att över huvud taget inte nämna enskildheter. Det finns förstås en svårighet i detta; det är inte en forskningsöversikt och det är inte ett forskningsprogram. Formas syfte är att formulera området tillräckligt bra för att kunna motivera en satsning på landsbygdsforskning och kunna föreslå strategiska grepp.

1. Den fysiska miljön: naturresurser och landskap i produktion och förvaltning

Ett av landsbygdens särdrag är den fysiska miljön präglad av det brukade landskapet med dess naturresurser, institutioner och sociala relationer. Naturresurserna i vid bemärkelse är ju landsbygdens oflyttbara produktionsfaktor som sträcker sig hela vägen från möjligheterna i den biologiska mångfalden, via trävaru-, livsmedels- och fiberproduktion med alla dess möjligheter till vidareförädling, och vidare till naturmiljöns värden för boende, turism, fritid och så vidare.

Dagens naturresursanvändande vilar i hög grad på företag med anknytning till jordbruk, skog, fiske, trädgårdsodling och rennäring. Den grunden är historiskt sedimenterad, både i sin fysiska form och genom att den format de institutionella ramvillkoren; normer, traditioner, organisationsformer, aktiviteter etc. Hur dessa näringar utvecklas får konsekvenser för både det lokala näringslivet och det lokala samhällslivet i vidare bemärkelse. Det får också följder för landskapet, för platsers attraktivitet och för brukandet av naturresurserna för andra ändamål. Lantbrukets multifunktionalitet hänger samman med de areella näringarnas förmåga att långsiktigt bruka och förvalta naturresurserna.

Internationellt sett är forskning om jordbrukssektorns och livsmedelsproduktionens utveckling livaktig. Men i Sverige är forskning som handlar om det agro-industriella komplexet och skogs- och livsmedelsindustrins relationer med landsbygden; krav på produktionsformer, tillgång och varor, på förhållanden i livsmedelsindustrin och i jordbruket, ibland ända till landskapets utformning svagt utvecklad.

Andra forskningsområden gäller konsument- och producentrörelser och nya former av relationer mellan producenter och konsumenter, hur regionala och lokala identiteter alltmer lyfts fram som varumärken och certifieringssystem. Detta studeras mot bakgrund av ekonomiska och politiska förhållanden och värdemässiga och etiska förhållningssätt. Sådan

forskning saknas i stort sett i Sverige, men skulle bidra till förståelsen av de samhälleliga och globala sammanhang näringarna ingår i. Det kan också tydliggöra näringarnas lokala och regionala betydelse och därmed öka intresset för dem hos aktörer på kommunal och regional nivå.

Nya aktörer driver naturresursrelaterade verksamheter utifrån andra utgångspunkter än tidigare, till exempel golfbanor, skidbackar, turism. Detta kan tidvis leda till konflikter mellan olika intressen och till svårigheter i relation till regelverk och institutionella indelningar. Anspråk och motsättningar kan öka när befolkningen ökar och fritidslivet intensifieras och nya sätt att förhålla sig till markerna utvecklas. Men motsättningar kan också öka i glesbygder där de lokala resurserna blir än viktigare för försörjningen. Försök med nya förvaltningsformer är ett sätt att hantera frågor om långsiktig uthållighet som förutsätter ny samverkan mellan lokala aktörer och mellan aktörer på olika samhälleliga nivåer. Liksom andra ”governance-baserade” initiativ aktualiserar de frågor om legitimitet och styrning, om nya yrkesroller och om enskilt och gemensamt lärande. De aktualiserar också frågan om samband mellan lokal förvaltning och lokal utveckling.

Nya verksamheter kan innebära olika möjligheter för män och kvinnor, som både kan befästa och modifiera ”genuskontrakt” och generationsväxlingsmönster. Forskning som beskriver och tolkar förändringarna inom näringarna behövs liksom forskning som utvecklar och utvärderar metoder och medel att stödja landsbygdens utveckling och hantera motsättningar. Det finns gott om utländsk forskning att anknyta till. Landskapsanalys är ett sätt att närma sig dessa frågor. Skillnader i synen på landskap och dess användning har tagits upp i olika studier och användningen av GIS och GPS i landskapsanalys är ett växande forskningsområde. Konkreta förlopp i landskapet knyts samman med orsaker i form av individers beslut, politik, regelverk, marknader, förvaltningsmodeller.

Om vi lyfter blicken bortom Sverige och Europa och in i framtiden så anar vi att en helt ny dagordning kommer att prägla svensk landsbygd. Den globala folkökningen och tillväxten i folkrika stater pekar mot ett snabbt ökande tryck på naturresurserna också i Sverige. Det är sannolikt att den nuvarande efterfrågeboomen på gas, olja och mineraler följs av en liknande utveckling för bioråvaror. I ljuset av en sådan utveckling kommer alla slags relationer att utsättas för omprövning. Vad är det för en institutionell omvandling som kan väntas? Sker det en undanträngning eller en utveckling av de traditionella verksamheterna på landsbygderna? Vem kommer att äga, vem bestämmer, vem får jobb?

Miljöfrågan är av samma dimension. Otaliga studier världen över visar att mänsklig påverkan hotar många ekosystem. I Sverige visar utvärderingen av miljömålsarbetet att fem av miljömålen inte kan nås utan nya styrmedel. På vilken nivå ska dessa utformas? Kommer ökade energipriser, viljan att minska koldioxidutsläppen och klimatförändringar att ge nya förutsättningar? Vilka intressen kommer att uppstå kring marken om biobränslen på sikt ska ersätta delar av dagens oljeberoende och om potentialen för livsmedelsproduktion minskar globalt sett?

Flera av de nationella miljömålen gäller specifikt landsbygden. Sambanden mellan ekosystem- och miljöfrågor å ena sidan och frågor om produktion, företagande och landsbygdens utveckling å den andra, är minst sagt komplexa. Olika vetenskapliga perspektiv och förklaringsmodeller möts vilket både leder till tvärvetenskapliga ansatser och till motsättningar i tolkningar av hållbarhetens olika dimensioner. En utveckling mot att samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga frågeställningar förs samman i landsbygdsforskning kan i sig ses som ett framsteg.

2. Demografiska utmaningar

En demografisk utgångspunkt i landsbygdsforskningen är motiverad eftersom befolkningens storlek och ålder har starka samband med en mängd sociala och ekonomiska förhållanden. Demografin är viktig också för att det är en någorlunda stabil variabel. Även om flyttningarna till och från en enskild plats kan förändras kraftigt så är de demografiska grundmönstren mer förutsägbara än de flesta andra variabler.

Befolkningsutvecklingen är en av den svenska landsbygdens stora framtidsfrågor. Efter årtionden av utflyttning av unga, särskilt unga kvinnor, går många landsbygdsområden in i en fas av ”avancerat åldrande”. Den del av befolkningen som är i arbetsför ålder minskar samtidigt som det föds relativt få barn därför att det finns få kvinnor i fertil ålder. Dessa obalanser är nu så kraftiga att inte ens stora förändringar av flyttmönstren skulle räcka för att vända utvecklingen. Det här är en utveckling som inte gäller alla landsbygder. I ganska stora områden, främst runt storstäderna och utmed kusterna sker en inflyttning på landsbygden av unga människor som bär med sig en förnyelse av näringslivet och ett förbättrat underlag för service.

Många av de landsbygder som har en minskande/åldrande befolkning kommer att gå igenom en tillbakagående ekonomis svårigheter. Den tillgängliga arbetskraften minskar samtidigt som behovet av personal inom vård och omsorg ökar. Risken är att man får ensidiga arbetsmarknader och samtidigt brist på arbetskraft. En ren framskrivning av dagens flyttmönster och födelse- och dödstal visar att det blir fråga om ganska stora omställningar, inte bara i den avlägsna periferin.

Den kris i befolkningsfrågan som stora delar av landet står inför kommer att mötas av politiska beslut på skilda nivåer, av anpassningar som görs av hushåll och medborgare, av beslut på tjänste- och varumarknader osv. Man kan tänka sig att krisen för med sig nya flyttmönster, nya former av arbetspendling osv. I stort saknas underlag för att uttala sig om hur företag, offentliga organisationer, hushåll och individer kommer att svara på dessa förändringar. De forskningsfrågor som växer fram handlar alltså inte bara om den fortsatta befolkningsutvecklingen utan också om vilka effekterna blir på skilda nivåer i samhället. Åldersstrukturen förändrar ju förutsättningarna för lokalt företagande, för värderingen av olika boendemiljöer, för utbudet av kommersiell och offentlig service osv. Särskilt i perifera

landsbygdsområden innebär detta att behovet av institutionella förändringar ökar som till exempel nya former för privat/offentligt/ideellt samarbete och nya lösningar för tillgänglighet till service.

En följd av den skisserade utvecklingen är att det kan behövas större överföringar mellan olika geografiska områden i landet om levnadsvillkoren ska vara lika. Ett internationellt forskningsutbyte när det gäller tillbakagående ekonomier skulle kunna ge stor utdelning.

En fråga som rör demografin är fritidsboendets betydelse. Trots att det är omfattande så syns det inte i befolkningsstatistik och därför hanteras det inte i politik och planering och sällan forskningsmässigt. De ansatser som har gjorts att mäta detta visar att fritidsboendet ger vissa delar av landsbygden en betydande folkökning under delar av året. Det påverkar förstås alla slags sociala och ekonomiska relationer. Fler pensionärer och ökad efterfrågan på ostörda miljöer är några förhållanden som kan göra att fritidsboendet på landsbygden ökar.

I de landsbygdsområden där inflyttningen förmår att hålla emot och föryngra befolkningen blir utfallet förstås annorlunda. Där sker en social och kulturell omvandling när traditionella landsbygdsnäringar går tillbaka och landsbygdens boendekvaliteter blir en tillgång i stora sammankopplade arbetsmarknadsregioner. Här finns mycket erfarenheter att hämta från mer tätbefolkade länder där landsbygden har en stark ekonomisk utveckling därför att den befolkas av en växande penningstark medelklass. Vissa landsbygder i Europa tycks få ett direkt ekonomiskt uppsving av en ökande inflyttning av konsumtionsstarka pensionärer som lämnat storstäderna mot arbetslivets slut. Där växer det fram ett behov av en utvecklad samhällsplanering som kan hantera konflikter mellan olika intressen.

Sammanfattningsvis utgör befolkningsfrågorna en mäktig kraft vars följder är otillräckligt utforskade. Det finns ett stort kunskapsbehov kring hur flyttmönster för olika grupper i samhället utvecklas; kulturella skillnader, könsrelaterade skillnader, etnicitet osv. Vilken variation i utvecklingen kommer att präglade de svenska landsbygders framtider och hur kommer detta att motsvaras av utvecklingen i resten av Europa?

3. Ekonomisk utveckling

Forskning om lokal ekonomi och lokal ekonomisk utveckling utgår idag från en mängd olika perspektiv och ansatser. Inte minst har småföretags- och entreprenörsforskning tagit sig an den lokala/regionala dimensionen i allmänhet och den icke-urbana i synnerhet. Här finns en betydande teoriutveckling, internationella relationer och här finns den publicering som är sparsamt förekommande inom andra fält av den svenska landsbygdsforskningen. Den visar ett alternativt spår till det som dominerat inom regionalekonomisk forskning under senare år och som fokuserat på regionförstoring, skalfördelar osv. och som därmed marginaliserat landsbygden och dess möjligheter att självständigt utvecklas ekonomiskt. Därmed knyter den an till landsbygdens specifika förutsättningar så som vi definierade dem i inledningen.

Ett annat ekonomiskt forskningsfält som är väl utvecklat och som i hög grad befattar sig med lokala/glesa strukturer är det som undersöker den sociala ekonomin. Sammantaget visar den ekonomiska forskningen att framgångsrika landsbygdsföretag förmår att skapa många relationer i en alltmer nätverksbaserad ekonomi. Den tekniska utveckling som har skett de senaste tio åren har gett företagen nya möjligheter att kommunicera med marknader och leverantörer oberoende av avstånd. Inte minst inom turism/upplevelseindustri spelar Internet idag en avgörande roll för möjligheten att nå nya kunder.

Globaliseringen innebär påtagliga utmaningar för landsbygdens företag genom konkurrens från låglöneländer, ökad frihandel och alltmer ägande utan lokal förankring. Men den ger också nya möjligheter för de landsbygdsföretag som kan kombinera lokal förankring med de nya nätverk och flöden som globaliseringen erbjuder. Här tycks det finnas stora lokala och regionala skillnader. Nyare studier ger exempel på landsbygdsföretag som framgångsrikt bygger vidare på en tidigare naturresursbaserad lokal ekonomi eller på platsen i sig. Globaliseringen kan skapa nischer som kan bli mycket stora.

Även om det alltså finns en livaktig svensk forskning om social ekonomi, småföretagande, entreprenörskap så är kunskapen om landsbygdernas företag, och arbetsmarknader bristfällig. Den forskning som idag finns om landsbygdsföretag handlar till stor del om företag som har anknytning till naturresurser, till livsmedelsproduktion eller turism. Här finns möjligheter att knyta an till internationell forskning. Ett område gäller de areella näringarnas omvandling. Begreppet ”produktion” håller på att omvärderas och bland annat med stöd i EU:s landsbygdsutvecklingsprogram växer det fram nya former av produktion, till exempel av tjänster knutna till landskapet. Sedan många årtionden pågår också en övergång från areella näringar till annan verksamhet i form av deltidsbrukande och diversifiering/bisysslor och kanske mot den ”nya”, diversifierade landsbygdsekonomi som EU lyft fram under senare år. Det är långsiktiga processer där traditionellt jord/skogsbruk utgör ett stödjeben i en gradvis utveckling av nya verksamheter.

En svårighet för näringslivet på landsbygden är de begränsade valmöjligheterna som är en följd av glesheten. Avstånd och gleshet gör att företag i landsbygdsområden sällan kan dra nytta av storleksfördelar, klusterbildningar eller närhet till differentierade arbetsmarknader. På små arbetsmarknader blir rörligheten/dynamiken låg. Det finns helt enkelt inte så många relationer att välja på och på samma sätt kan det vara med andra utbytesrelationer inom till exempel offentlig sektor och kommersiell service. Empiriskt finns det stort stöd för att det generellt sett är lättare att nå hög produktivitet ju tätare en miljö är. Men många landsbygdsföretag lever i en miljö som tycks kunna kompensera för dessa nackdelar. Sociala relationer, kultur och företagsklimat är exempel på förhållanden som kan variera stort mellan olika bygder och regioner och som har visat sig ha betydelse för företagens livskraft. Säsongsarbete inom turism och naturresursbaserade näringar, kombinationer av företagande och anställningar är exempel på hur landsbygdens lokala arbetsmarknader kan innebära både en utsatthet och en robusthet för den enskilde. Det finns också en tradition av mångsidig

försörjning på landsbygden, delvis ett historiskt mönster knutet till primärnäringarna. Mer ingående kunskaper om dessa arbetsmarknader saknas dock. Den informella ekonomins betydelse på landsbygden är också otillräckligt belyst.

Det finns stora möjligheter att utveckla dessa forskningsfält. Relationerna mellan ekonomisk tillväxt och lokala sociala relationer, lokal ekonomisk utveckling och ett hållbart näringsliv är inte givna. Vad karaktäriserar ett långsiktigt hållbart näringsliv och entreprenörskap på landsbygden? Hur kan det stödjas? Vilka intressen tillgodoser man och vilka grupper får företräde? Vare sig företagsutveckling eller näringslivsutveckling är till exempel genusneutrala verksamheter. Kvinnors och mäns företagande, nätverkande och arbetsvillkor skiljer sig åt. Bristande kunskap och bristande medvetenhet innebär att insatser kan förstärka sådana skillnader.

4. Lokal utveckling

Ett av landsbygdsforskningens centrala teman är det lokala samhällets funktion och utveckling. Det är ett tema som uppträder i många former och under skilda beteckningar i olika discipliner: plats, lokalsamhälle, lokal utveckling, landsbygdsutveckling osv. Den gemensamma kärnan i dessa olika sätt att betrakta ”det lokala” är att det handlar om relationer mellan människor som på något sätt strävar efter att åstadkomma något (gemensamt) inom ett begränsat territorium. Det är till stor del fråga om det civila samhällets institutioner; normer, organisation, resurser, osv. Allt detta har givetvis starka kopplingar till övriga teman, inte minst som tidigare nämnts till det som handlar om ekonomin.

Frågor om relationer till platser, platspolitik och platsers betydelse tycks växa i ett alltmer mobilt samhälle och i takt med att platsers attraktivitet har blivit uppvärderad som utvecklingsfaktor. På kommunal nivå har blocköverbyggande konstellationer och ”platsideologiska” partier blivit allt vanligare. På lokal nivå har samhällsföreningar och utvecklingsgrupper vuxit fram de senaste decennierna. De demografiska förändringar som vi har pekat på fordrar också en förståelse för vad som händer på den enskilda platsen. Nya lösningar för service som bygger på samverkan mellan kommunen och lokala grupper växer redan fram i glesbygder. Sådana lösningar bygger på ett lokalt engagemang och behöver vara anpassade till den enskilda platsens behov och resurser. Flera olika institutionella lösningar som är lokalt anpassade kommer att behövas i framtiden.

Idag finns lokala grupper som engagerar sig i frågor om service, säkerhet, näringslivsutveckling och boendefrågor såväl som kulturella aktiviteter. Framgångsrika grupper har ofta goda relationer med aktörer utanför bygden och nätverk med stor räckvidd. En del studier av sådana grupper och deras betydelse har gjorts men detta är ett forskningsområde som behöver utvecklas. Frågor om legitimitet, om vilka i det lokala samhället som deltar och vilka som inte deltar i olika grupperingar och vilka intressen lokala grupper företräder är viktiga i en sådan forskning. När ansvar delegeras till lokala och subkommunala nivåer

behöver man även hantera maktfrågor och intressekonflikter på dessa nivåer. Hur förmår man göra det?

Vi har redan pekat på landskapet/naturresurserna som en viktig del av landsbygdsforskningen. En aspekt av detta knyter tydligt an till diskussionen om lokalsamhället. Landskapet är en delvis gemensam resurs; här finns allemansrätt, sedvänjor, servitut osv. som kopplar ihop människor i landskapet. Markanvändningen utanför tätorterna bestäms till stora delar av informella överenskommelser som görs mellan människor. Det finns ofta skilda anspråk på en och samma markbit. Hur det delvis dolda systemet av relationer ser ut spelar stor roll för hur naturresurserna kan utnyttjas. Politiken utformas idag till stor del som stöd till enskilda företag men samtidigt gäller dessa frågor större system. Vilka möjligheter ser lokala aktörer som företagare, markägare, boende, fritidsboende? Vilka intressekonflikter och konflikter uppstår? Hur påverkar detta det lokala samhället och platsens sociala och kulturella karaktär? Vilka genomsnitt får landsbygds- och jordbrukspolitiken i det lokala samhället?

Ett forskningsområde med tonvikt inom sociologin betraktar hur lokalsamhället påverkas av att det genomträngs av impulser från omvärlden. Möjligheterna att pendla, tillgång till Internet och inflyttning av människor från andra länder eller andra delar av Sverige, kan leda till befolkningsökning och nya ekonomiska möjligheter, men också till fragmentering, marginalisering och svagare länkar inom lokalsamhället. Fler och nya sorters resurser blir tillgängliga för det lokala samhället i den mån lokalbefolkningens personliga och professionella nätverk får en större räckvidd och personer med olika kompetens och kapital flyttar in. Samtidigt får människor sina "livs färer" mer och mer uppdelade både socialt och rumsligt. Ökande konsumtion av media och mer långväga migration gör att människors liv formas av sådant som inte har direkt lokal anknytning.

Allra mest tydligt är detta kanske i byar och bygder med stark utpendling. Trots att befolkningen kanske till och med ökat är det ofta så att många av invånarna har de mesta av sina relationer förlagda någon annanstans. Detta är långsamma och smygande processer som på ett grundläggande sätt kan förändra själva innebörden av "det lokala". Hur påverkar det landsbygdsekonomin? Vilka konsekvenser får det för sammanhållning och gemensamma normer? Frågor om marginalisering, kriminalitet och politiskt utanförskap är viktiga i den internationella forskningen om landsbygders utveckling. Flera svenska studier av lokalsamhällen på landsbygden ger en bild av hur bygder och småorter förändrats men någon syntetisering av dem finns inte. Ett svenskt deltagande i internationell forskning om hur "det lokala" förändrats när det genomträngs av influenser från andra nivåer framstår som angeläget.

5. Politik för landsbygd

Landsbygden har under lång tid varit föremål för olika politiska strävanden. Staten har under andra halvan av 1900-talet strävat efter att bevara det spridda bosättningsmönstret, att skydda och utveckla alla delar av landet och utvecklat styrmedel för detta i form av kommunal skatteutjämning, regionalpolitiska stöd, stöd till kommersiell service osv. Samtidigt har staten verkat för att främja omställning av olika näringar och strukturer även om det inneburit att landsbygden försvagats. Jordbrukets koncentration och specialisering drevs delvis av behovet att frigöra arbetskraft till de växande industrierna i städerna.

Efter EU-inträdet har landsbygdspolitikens olika grenar vävts in i EU:s strukturpolitik. Jordbrukspolitiken är fortfarande budgetmässigt dominerande med alla dess följder för strukturen på lantbruket, landskapet, försörjningen, den biologiska mångfalden osv. Den utformas till stor del i en internationell politiksfär där EU står för regelverken men där det finns en tydligt global agenda både i form av alltmer globala marknader och inslag av mer eller mindre global politik genom WTO. Jordbrukspolitiken svänger över mot en landsbygdspolitik något som har bidragit till ett nytt intresse för lokal utveckling. Projektkultur, utvecklingstänkande, partnerskap, gränsöverskridanden, teknisk och institutionell förnyelse är några fenomen som ofta beskrivs som endogena processer trots att det även finns en tydlig politisk/ideologisk formulering och konkreta utvecklingsprogram som iscensatts nationellt eller på EU-nivå.

Den svenska landsbygden står politiskt i en oviss situation. Det har skett en långsam övergång ifrån en dominans av ”Hela-Sverige-Ska-Leva” – tänkande till att Sverige måste satsa på tillväxt och tillväxtregioner. Politiska satsningar på konkurrenskraft, innovationer osv. tar fasta på att stadsregionernas arbetsmarknader är mer dynamiska och skaltänkandet har fått ett brett genomslag. Samtidigt finns landsbygdspolitik till stor del kvar i sina etablerade former, som landsbygdsstöd, stöd till kommersiell service osv. Framför allt så har EU:s landsbygdspolitik, där strukturprogrammen och Landsbygdsutvecklingsprogrammet (LBU) i vilket stödet till lantbrukets omvandling dominerar, utgjort hörnpelare som givit svensk landsbygd miljardsubventioner årligen.

Under senare år har territoriella strategier för landsbygdsutveckling utvecklats, framför allt på initiativ från EU. Den europeiska sammanhållningspolitiken är en bakgrund till detta men också en ny betoning av olika landsbygdsområdets särdrag. Sociala relationer, lokal kultur och företagsklimat kan, som vi redan nämnt, variera stort mellan bygder och regioner. Kultur och normer formas över tid och varje bygd och region har sin historia. I en territoriellt inriktad politik ses den enskilda regionens eller bygdens karaktäristiska tillgångar, dess problem och möjligheter som utgångspunkter och man söker både stödjande generella processer som bidrar till bättre förutsättningar för utveckling och frigöra och utveckla lokala resurser, gärna genom att bygga vidare på det som uppfattas som karaktäristiskt för området. Det innebär att man lägger vikt vid sociala processer och relationer som kan skapa synergier och

stärka den ekonomiska tillväxten inom territoriet. Tvärsektoriella partnerskap, nätverk och samverkansprojekt som förordas som politiska medel. Territoriella ansatser bygger idealt på att de lokala förutsättningarna kan kopplas upp mot regionala, nationella och globala nivåer. Hur kommer sektoriella insatser som ökar regionala obalanser och territoriella insatser att hanteras inom ramen för utvecklingspolitiken? I vilken mån och hur bidrar partnerskap och nätverk till synergier och lärande? Det är viktigt att peka på kommunernas viktiga roll i att förvalta och utveckla lokalsamhället utifrån en territoriell ansats, med lokala resurser och på direktvalda politiska mandat.

En landsbygdsforskning som är inriktad på politik måste kunna ta sig an de stora frågorna om landskapets långsiktiga nyttjande i ett globalt perspektiv. Den måste etablera relationer till forskning om klimatförändringar, om framtidens nyttjande av mat och fibrer, om den internationella maktordningen när det gäller produktionsmetoder och produktionsresurser osv. Det blir en av forskningens viktigaste uppgifter att producera kunskap som kan medverka till att förlänga sikten för beslutsfattare på skilda nivåer.

Samtidigt måste en landsbygdsforskning som är inriktad på politik ta sig an handfasta praktiska frågor i gränslandet till utvärdering. En fristående kritisk granskningsinsats av alla de medel som går till landsbygdens näringar och landsbygdens befolkning måste etableras. Det är viktigt att den är kopplad till den omfattande internationella forskning som finns kring EU-programmen. Vilken effekt får man av de stora satsningar som görs, inte minst inom LBU-programmet? I det kommande programmet kommer lantbrukspolitiken att genom Leader programmet ta ett steg mot en mer territoriellt präglad politik för landsbygdsutveckling. Hur går det till när EU-besluten omvandlas på nationell, regional och lokal nivå till ett faktiskt agerande i landskapet? Vilka intressen är närvarande, vilka är drivkrafterna? Studier av effekterna över tid av politiska initiativ är ovanliga i Sverige liksom mångvetenskapliga studier av politikens effekter. Svenskt deltagande i internationellt jämförande forskning är här av stor vikt.

När det gäller landsbygden är sådan forskning särskilt relevant i ljuset av förhoppningarna på förvaltning som sammanför olika sektorer och samhällsnivåer. Idémässigt finns en utveckling från 1970-talets starka statliga intervention i lokalsamhället till det tidiga 2000-talets försök att återföra beslutskraft till lokalsamhället genom inslag av lokal förvaltning i partnerskap och nätverk. Är detta en statlig reträtt eller mera en ny form av statlig styrning? Vilka beroenden och sårbarheter byggs upp i de tidsbegränsade projekten? I politikstudierna måste det också finnas en tydlig demokratiaspekt. Hur flyttar sig medborgarinflytande mellan olika grupper och politiska nivåer?

6. Den nya ruraliteten

I alla de teman vi beskrivit finns tidsdimensionen närvarande. Frågorna handlar om tillståndet vid en viss tidpunkt, att följa förändringar över en viss tid, att bygga på tidsserier

och historiska analyser, eller på analyser och resonemang om framtidsutsikter. Men undertexten i teman är att hela tiden söka kunskap om hur det kan komma att bli och hur det är möjligt att påverka hur det blir.

Den tematiska översikten tycks föreslå ett perspektivskifte på landsbygden. Ett fruktbart perspektiv tycks vara att se landsbygden som ett komplementärt rum till staden. Då är landsbygden inte i första hand en miljö för dem som bor där utan en miljö som håller ett antal funktioner som behövs i samhället i allmänhet. Relationerna land-stad förändras. Land och stad växer samman på många sätt men det betyder inte att de blir lika utan komplementära på nya sätt. Ur texten växer till slut "den nya ruraliteten" fram som ett självständigt tema där vi kan samla ihop exempel på landsbygdens framväxande roller i ett nationellt och internationellt perspektiv.

Produktionen i de areella näringarna är den kanske mest uppenbara av dessa med dess traditionella produktion av livsmedel, fibrer, energi, trävaror och papper som idag breddas mot biologisk mångfald, turism, hälsofrågor och landskap. Jord- och skogbruket präglas av en fortsatt snabb rationalisering som minskar antalet aktiva brukare och som kan ge stora förändringar i det fysiska landskapet. Dessa förlopp går mycket ojämnt fram i landets olika delar. I söder har det mer formen av en fortsatt strukturomvandling i samma riktning som de senaste decennierna, längre norrut tenderar de traditionella näringarna att vika undan eller omvandlas och få nya uppgifter. Det är en formativ förändring som reser frågor om landskapets framtida användning.

Det nya som växer fram bygger på naturresurserna i vidare bemärkelse. Landsbygden som boendemiljö har uppmärksammats under lång tid och det finns en stadig flyttning till landsbygden. Här finns flera trender; medelklass som flyttar ut ur storstäderna till exklusiva landsbygdsmiljöer inom bilpendlingsavstånd, låginkomsthushåll som söker billigt boende, de nya pensionärerna som använder fritidshuset allt större del av året osv. Dessa trender är också internationella och svensk landsbygd efterfrågas alltmer som miljö för rekreation, hälsa, boende, turism osv. Här öppnar sig möjligheter som är specifikt nordiska och där landsbygdens komplementära egenskaper, gles befolkning och den rika tillgängligheten till naturen är själva drivkraften. Tydliga exempel på att detta är något som efterfrågas finns i ökningen av skidturismen och i framväxten av airparks och isturism men också i en mer istadig ökning av holländare och tyskar som bor hela eller delar av året på den svenska landsbygden.

Till den nya ruraliteten hör också nya kommunikationsformer och rörlighetens förändring. På bara en generation har både den faktiska och den virtuella rörligheten förändrats enormt. Datorer, mobiltelefoner och prisras på långväga resor har lyft människor ut ur sina lokala sammanhang och mångfaldigt de långväga relationerna. Det är något som påverkar möjligheten att leva ett delat liv; både på landsbygden och i urbana miljöer. Det omvandlar också relationerna mellan människor i lokalsamhället. Detta är ännu ett ganska utforskat fält

där det finns många myter; fortfarande är de varjedagliga kontakterna viktigast och paradoxalt nog tycks många bli mer hemmabundna.

IT-utvecklingen kan betyda mycket för landsbygden som komplementärt rum till staden. Å ena sidan innebär den en centralisering, en indragning av sådant som funnits utspritt i samhället. Vi ser det till exempel inom olika statliga verksamheter som arbetsförmedling, försäkringskassa, post och polis där små orter förlorar sina kontor.

Å andra sidan ökar den digitala tekniken tillgängligheten till information och service på landsbygden i den mån som den byggs ut. En lång period av geografisk koncentration är på väg att kompletteras eller ersättas med en period då utbudet av service, information, tjänster, kultur osv. geografiskt sett frikopplas från individens lokalisering. Servicen kan komma att erbjudas till medborgare från vilken punkt i landskapet som helst. Vilka konsekvenser får det på sikt för det lokala samhället?

Den digitala tekniken bidrar också till lärande och kunskapsbildning på landsbygden. Dagens fjärrundervisning, lärcentra och utlokaliserade högskoleutbildningar är en del av en utveckling som jämnar ut möjligheterna till lärande mellan land och stad. Vissa landsbygder stärks dessutom kompetensmässigt till exempel genom inflyttning av nya grupper eller av fritidsboende. På landsbygden uppstår också andra behov av kunskap därför att omgivningen är annorlunda och andra problem ska lösas.

Den nya ruraliteten rymmer också förändringar som vi känner på avstånd men som ännu inte trängt in i vårt medvetande. Klimatförändring och höjda energipriser reser frågor om hur vi ska bo och organisera vårt arbetsliv i ett samhälle med minimalt transportarbete. Detta är närmast en icke-fråga i dag när ökat dagligt resande är ett regionalpolitiskt mål. Det utspridda boendet i ett glest befolkat landskap är inte en trolig framtid på lång sikt och knappast en tillräcklig vision.

Samtidigt väcker detta frågor om landskap och naturresursernas användning. De areella näringarna kan snabbt få nya och idag okända förutsättningar. Den bild som dominerar i media, i det allmänna medvetandet och i politik och planering är att den svenska landsbygden har haft sin stora betydelse och nu kan vänta en gradvis tillbakagång därför att dess resurser inte efterfrågas. Det är ingen särskilt vågad gissning att detta är en parentes i historien och att de biologiska resursernas avgörande betydelse kommer att bli tydligare än någonsin i takt med global befolkningstillväxt och klimatförändring. Glesheten, som i den kortsiktiga ekonomin i huvudsak är ett problem, kan snabbt nog komma att uppfattas som en livsnödvändig tillgång därför att den erbjuder relativt sett stora biologiska resurser. Hur detta till sist påverkar människans faktiska aktiviteter i landskapet vet vi ganska lite om.

Strategiska överväganden

Formas utgångspunkt är att forskningens nytta är en central fråga. För att forskningen ska kunna berättigas måste den komma med nya perspektiv och nya kunskaper och klara att kommunicera dessa med det omgivande samhället. Det fordrar att den kan bedrivas i miljöer som främjar långsiktig teoriutveckling och kunskapsbildning med krav på generaliserbarhet, vetenskaplig validitet och öppenhet. Forskarna måste kunna resa sina egna frågor. Samtidigt måste de kunna hantera de förväntningar som växer fram i det omgivande samhället. Forskningens legitimitet och nytta hänger samman med dess förmåga att samverka med praktiker och beslutsfattare.

Samhällsforskningens uppgift är både att producera fakta om olika samhällsfenomen och att medverka till en gradvis djupare förståelse av hur samhället förändras. Genom att pröva och utmana förhärskande synsätt har forskningen en "upplysande" funktion som gör det möjligt att se på nya sätt. Även om samhällsforskningens resultat kan framstå som svåra att tillämpa omedelbart kan de mycket väl leda till förändringar på sikt. Begrepp från samhällsvetenskap och humaniora anammas i det offentliga samtalet, ofta med en glidning i innebörd. Ett exempel med relevans för landsbygdsforskningen är begreppet 'socialt kapital' som är omstritt inom forskarvärlden, men som fått en spridning i den allmänna debatten som en självklarhet som betonar tillitens betydelse i relationerna mellan människor. Andra begrepp är nätverk, innovationer och kanske även lokal förvaltning.

Men universitet och högskolor kan också ge mer direkta bidrag till utvecklingsprocesser. De förväntas alltmer medverka i utvecklings- och handlingsinriktade verksamheter i specifika och avgränsade sammanhang. Forskning ses som ett medel inte bara för att stärka den nationella konkurrenskraften utan även för regional och lokal utveckling och tillväxt. Samtidigt blir det alltmer tydligt att de utmaningar som samhället står inför idag är komplexa och delvis stammar ur en samhällsutveckling som präglats av stora tekniska och vetenskapliga landvinningar. Efterkrigstidens tillit till vetenskapen, som genom att producera auktoritativ och generell kunskap ska leda samhället framåt i en stabil och alltmer förutsägbar utveckling, har till stor del krackelerat.

Frågornas komplexitet och kraven på handlingsinriktning innebär att universiteten idag måste hantera problem som går bortom de traditionella ämnesindelningarna. De kräver tvär- och mångvetenskaplig samverkan mellan forskare liksom med aktörer utanför akademien. Samtidigt finns risken att kunskapsbildningen domineras av specifika intressen, att snäva partssamarbeten och konsensusperspektiv tar över. Risken är också att forskningens förmåga att utmana förhärskande synsätt går förlorad i handlingsinriktad forskning som blir för lokal, för instrumentell och för inriktad på kortsiktig problemlösning.

Insatser som tar fasta på sambanden mellan forskning, utveckling och utbildning.

Regeringen har uttryckt att det finns behov av en nationell forskningsstrategi för landsbygdsforskning. Det är en bedömning som har stöd i de översikter som gjorts av området under den senaste tioårsperioden. Svensk landsbygdsforskning är en relativt tunn genre med liten internationell publicering och begränsat deltagande i internationella forsknings-samarbeten.

Det har också hållits några State of the art - konferenser bland annat i regi av Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA) som även de har visat att svensk landsbygdsforskning är begränsad i omfattning jämfört med förhållandena i många andra europeiska länder, och att den har svag internationell ställning.

Svensk landsbygdsforskning finns inom olika ämnen vid universitet och forskningsinstitut och utbytet emellan dem är ganska begränsat. Det finns ingen miljö eller institution som fungerar som en nod med ett långsiktigt ansvar för koordination och utbyte forskare emellan. Det finns inte heller något etablerat forum där forskningsresultat läggs fram, ingen svensk tidskrift för detta osv. Samtidigt har forskare från många olika discipliner och institutioner varit aktiva i de konferenser som trots allt arrangerats. Det visar att landsbygdens förhållanden och utveckling knyter an till vetenskapernas hela bredd

Formas menar att en mer systematisk kunskapsuppbyggnad kring landsbygdens kulturella, sociala, ekonomiska och ekologiska förhållanden skulle kunna spela en viktig roll både inom vetenskaperna och när det gäller landsbygdens framtida utveckling i Sverige. Förvaltningen av naturresurserna i bred bemärkelse kommer att växa fram som en livsavgörande fråga.

Formas ser behov av:

- en kritisk, teorigenererande forskning om kulturella, sociala och ekonomiska förändringar på landsbygden
- en utvecklings- och handlingsinriktad forskning som stödjer, granskar och medverkar till utvecklingsinsatser och innovationer som kan bidra till en hållbar landsbygdsutveckling
- en mång- och tvärvetenskaplig forskning med inriktning på naturresursförvaltning och landsbygdens samhällsutveckling
- en praktiskt och empirisk inriktad forskning som kan informera politiker och andra aktörer om handlingsutrymmet och konsekvenserna av olika insatser
- en etablering av ett nätverk som skapar sammanhang för utbyte och samverkan mellan forskare från olika discipliner och forskningsinstitutioner

En satsning för att bygga upp en svensk landsbygdsforskning behöver:

- hantera den disciplinära forskningen och samtidigt skapa relationer över disciplin-gränserna och skapa såväl inter-disciplinära som inter-institutionella forskargrupper
- garantera en hög metodisk mångsidighet i forskningen - det gäller både mellan discipliner och mellan olika ansatser inom samma disciplin
- vara långsiktig och skapa kontinuitet över en längre tid – annars kan man inte bygga upp ett starkt forskningsfält som till stor del bör vara mång- och tvärvetenskapligt
- leda till att svenska forskare kan ta en mer aktiv plats i internationella konferenser om landsbygdsforskning, forskningsprojekt och tidskriftspublicering. Den svenska forskningen behöver anknyta till de forskningsprogram som utlyses inom EU och den forskning som byggts upp internationellt. Det finns livaktig internationell forskning som vi har all anledning att ta fasta på och man kan se EU:s utlysningar och forum som till exempel European Society for Rural Sociology som motorer som driver denna forskning. Genom att anknyta till dessa så öppnar sig möjligheter till finansiering och akademiska framsteg.
- ha anknytning till universitet och högskolor så att forskning på så vis har koppling till både forskar- och grundutbildning

Dagens situation är att landsbygdsforskningen liksom de flesta andra forskningsområden *får hålla sig till de allmänna utlysningarna* och att det där avgörs om det finns kvalificerade forskare/frågeställningar och relevans som bär hela vägen. Det har inte gett upphov till en vital landsbygdsforskning.

En något större ambition är *en eller flera riktade utlysningar*. Det innebär att forskningsfältet drar till sig ett större intresse, men risken är stor att det blir en engångssatsning som inte ger de långsiktiga effekter som är önskvärda. Någon form av mer långsiktigt stöd tycks behövas. Det kan vara *miljöstöd* som innebär att redan fungerande miljöer får en större och säkrare bas för att inrätta tjänster eller driva projekt. Det kan också vara programstöd som innebär ett stöd till större forskningsprogram som innehåller flera projekt och samverkan mellan olika miljöer. Den allra mest institutionaliserade formen av kompetensuppbyggnad skulle vara ett miljöstöd i form av etablerande av någon form av centrumbildning/institut/institution med nationellt ansvar.

Internationell utblick

I de nordiska grannländerna finns en sådan starkare institutionell formering. I Norge har Norges forskningsråd ett långsiktigt åtagande mot *Norske Senter for Bygdeforskning*, en fristående forskningsstiftelse som bildades 2001 och som har ett organiserat samarbete kring utbildningar med Norges tekniska och Naturvetenskapliga universitet, NTNU. Norsk Senter for Bygdeforskning har under olika organisationsformer funnits sedan 1982 och spelat en viktig

roll som nav för landsbygdsforskningen. Stiftelsen har ett 40-tal anställda och arbetar över hela FoU-fältet och med bred finansiering. Senter för Bygdeforskning har en tydlig uppgift att utveckla och ta vara på samhällsvetenskaplig teoretisk och metodisk forskningskompetens. Samtidigt arbetar man med utvecklingsuppdrag åt offentlig sektor och landsbygdsorganisationer.

I Finland finns *Ruralia Institutet* som är ett oberoende institut med anknytning till Helsingfors universitet. Institutet har cirka 100 anställda och arbetar med forskning, universitetsutbildningar och utvecklingsprojekt. Institutet har en tvärvetenskaplig karaktär med professorer i både samhällsvetenskap och naturvetenskap.

I Skottland har the *Arkleton Centre for Rural Development Research* vid Aberdeen University under många år spelat en liknande roll. I Wales finns *Institute of Rural Studies* vid universitetet i Aberystwyth.

Alla dessa institut har medverkat i EU-finansierad landsbygdsforskning och deras forskningsresultat har inneburit att det vuxit fram en begynnande specifik landsbygdsforskning som befattar sig med Nordeuropas specifika förhållanden.

I Kanada har *Canadian Rural Restructuring Foundation* (CFFR) under flera decennier spelat en sammanhållande roll för landsbygdsforskning och också genom återkommande konferenser stått för en betydande kommunikation med praktiker i hela landet.

Det som förenar dessa institut är att de har en bred ansats vid sidan om jordbruket. I övriga Europa finns också en mängd institut och centrubildningar vid universitet, men de är i högre grad knutna till jordbruket. Storbritannien intar en slags mellanställning med en väl utvecklad landsbygdsforskning över hela fältet. Men där präglas landsbygden av tillväxtens frågeställningar vilket ger forskningen stora likheter med urbanforskningen. Det handlar om övertryck på olika slags resurser, intressekonflikter, fysisk planering, snabb social omvandling osv.

Det tycks som om den nordiska situationen med en dominans av gles befolkning, begränsade förutsättningar för livsmedelsproduktion, hårdare klimat, minskande befolkning osv. ger upphov till ett kunskapssökande i den form som instituten har. De är forskningsbaserade men har samtidigt en aktiv roll i landsbygdsområdenas eget kunskapssökande. De efterfrågas på bred front och på olika nivåer i sina respektive länder.

Förslag

Skulle ett landsbygdsforskningsinstitut också i Sverige kunna uppfylla de mål som Formas har ställt upp? Det finns tveklöst ett behov av någon slags nav i svensk landsbygdsforskning. Ett sådant nav skulle, i likhet med de nordiska kollegorna, rymma både forskning, forskarutbildning, anknytning till grundutbildning och relationer med det omgivande samhället. Ändå menar Formas att en institutbildning är fel väg att gå, åtminstone i nuläget.

Den landsbygdsforskning som finns i Sverige bedrivs i huvudsak inom universitet och högskolor där den befruktas av de olika disciplinerna. Det finns en potential i detta, värd att bygga vidare på. Risken är att etableringen av ett institut eller att huvudansvaret för samordning läggs på en specifik institution marginaliserar frågorna i övriga miljöer. De kan komma att uppfattas som en angelägenhet för den specifika institutionen. Frågan är istället hur den potential som finns idag kan knytas samman till ett starkt forskningsfält.

Det leder oss till följande förslag:

1. Tematisk strategisk satsning

Satsningen bör bestå av flera projekt som spänner över flera discipliner något som sannolikt fodrar att flera olika institutioner samverkar.

Satsningen:

- ska kunna omfatta såväl disciplinära som ämnesövergripande projekt
- bör omfatta projekt av grundforskningskaraktär såväl som handlings- och utvecklingsinriktade forskningsprojekt
- ska garantera en metodisk mångsidighet i forskningen
- bör ha en internationell, och gärna en nordisk, anknytning
- bör medverka till kompetensuppbyggnad till exempel genom forskarutbildning och forskares medverkan i grundutbildning
- ska kunna omfatta doktorander och forskarskolor för att kunna generera en framtida generation av forskare med nätverk och forskning inom området

En strategisk satsning skulle kunna fokusera något av temana *Den fysiska miljön*, *Lokal utveckling* och *Den nya ruraliteten*.

2. EU:s strukturfonder

Inom ramen för EU:s strukturfonder finns goda möjligheter för forskare att delta. Dessa möjligheter bör på ett mera systematiskt sätt än tidigare tas till vara.

3. Infrastrukturella åtgärder för uppbyggnad av forskningsfältet

För att bygga upp och konsolidera landsbygdsutveckling som forskningsfält i Sverige, ta vara på den forskning som redan finns och stödja relationerna till det omgivande samhället behövs särskilda åtgärder:

- *Ett nationellt nätverk*

Formas ser behov av ett nätverk för utbyte och samverkan mellan forskare. Tanken är att ett nätverk etableras som bygger på projekten i den strategiska satsningen, men som även är öppet för andra forskare. Att medverka i nätverket är alltså något som bör höras till uppgifterna inom respektive program. Viktiga uppgifter blir till exempel konferenser, state-of-the-art rapporter över skilda områden och att man aktivt

verkar för att främja internationaliseringen av området. Forskningsresultat måste kommuniceras både inom forskarvärlden och med det omgivande samhället.

Ett sådant nätverk skulle exempelvis kunna samverka med de nätverk som skapas utifrån EU:s landsbygdsprogram.

– *En årlig konferens*

En årlig konferens om landsbygdsforskning med fokus på nordliga och europeiska förhållanden bör arrangeras. Detta blir grunden för det nätverkande och utbyte mellan forskare som vi anser behövs för att stärka fältet över tid.

4. Internationalisering

Det behövs medel för att stärka det internationella utbytet. Det gäller till exempel finansiering av post doktorala tjänster dels för att ge unga forskare från andra länder möjligheter till forskning i Sverige och dels för att de som doktorerat i Sverige ska kunna forska utomlands. Möjligheten att knyta utländska forskare till svenska forskningsmiljöer är också viktig för att stödja utbytet med ledande internationella forskarmiljöer. Sådana möjligheter finns redan inom ramen för Formas ordinarie utlysningar.

5. Projektstöd

Det är viktigt att både satsa på breda och tvärvetenskapliga program och på enstaka forskare som arbetar mer eller mindre ensamma. Projektstöd till landsbygdsforskning kan hantera frågor som uppstår under den strategiska satsningens gång och enstaka forskares initiativ. Detta hanteras inom ramen för Formas årliga stora utlysning av forskningsmedel.